

PRZEMYSŁAW KULESZA

EWOLUCJA SYMBOLIKI MISYJNEJ W SKANDYNAWII W EPOCE
WIKINGÓW NA PRZYKŁADZIE MOTYWU WALCZĄCEGO JELENIA

THE EVOLUTION OF MISSIONARY SYMBOLISM IN SCANDINAVIA IN THE VIKING AGE
ON THE EXAMPLE OF THE MOTIF OF THE STRUGGLING DEER

The paper concerns both stylistic and semantic evolution of a missionary symbol of a deer struggling with a serpent in decorative art of the Viking Age.

KEY WORDS: Christian symbols, runestones, decorative art of the Viking Age

*Jak tęskni jeleni do źródeł wód, tak tęskni dusza
moja do Ciebie Boże (Psalm 41,2)*

Historia Skandynawów we wczesnym średniowieczu postrzegana jest zazwyczaj przez pryzmat epoki wikingów. Mianem tym określa się najczęściej trzy stulecia niezwykle intensywnych kontaktów Normanów z pozostałymi ludami Europy i nie tylko, które wraz z głębokimi przemianami wewnętrznymi towarzyszącymi rozpadowi wspólnoty rodowo-plemiennej zaowocowały wykrystalizowaniem się średniowiecznych królestw skandynawskich. Królestwa te powstały w wyniku politycznej ekspansji możnych rodów, które z czasem przejmowały kontrolę nad większymi terenami niż tylko okręg plemienny. Na tym tle dochodziło do ostrej rywalizacji przedstawicieli elit normańskich, której

przebieg przynajmniej częściowo znamy z kart kronik. Wystarczy tu wspomnieć choćby konflikt członków rodu Gotfreda z przedstawicielami rodu Halfdana na początku IX wieku na obszarze Jutlandii, w który żywo ingerował Karol Wielki i jego następcy (ARF 804, 808, 810; Zettel 1985, 11-25). Do podobnych napięć dochodziło przez całą epokę wikingów na terenie Danii, Szwecji czy Norwegii. Oprócz starć zbrojnych w ramach tej specyficznej rywalizacji o władzę wykorzystywano również religię. Pamiętajmy, że jeszcze w XI wieku konungowie skandynawscy uzależnieni byli w dużym stopniu od poparcia udzielonego im przez możne rody na wiecach lokalnych, które równie dobrze mogły to poparcie

wycofać¹. Wraz z rosnącym zainteresowaniem elit skandynawskich chrześcijaństwem, już od IX wieku poszczególni wodzowie starali się zdobyć przychylność tej grupy społecznej żywo zainteresowanej nową religią. W tym celu zaczęto rozbudowywać istniejące kategorie symboli niematerialnych oraz kreować nowe, z którymi mogli identyfikować się normańscy neofici. Posługiwano się przy tym symbolami przynależnymi do kręgu nowej wiary, które jednak z czasem nabrały głęboko skandynawskiego charakteru. Celem tego artykułu będzie zatem prześledzenie okoliczności adaptacji chrześcijańskiego symbolu walczącego jelenia w środowisku normańskim, jego ewolucja stylistyczna i znaczeniowa oraz powiązanie tej symboliki z kształtującymi się na Północy ośrodkami władzy.

Kultura materialna oraz symboliczno-rytualna nie tylko odzwierciedla rzeczywistość społeczną, ale też ją kreuje (Urbańczyk 2000, 38). Przeobrażenia w sferze religijno-symbolicznej uchwytne na terenie Skandynawii pokrywały się często ze zmianami społeczno-politycznymi, mającymi tam miejsce w pierwszym tysiącleciu n.e. I tak na przełomie tysiącleci wraz z ekspansją Germanów doszło na obszarze południowej Skandynawii do recepcji lateńskich wzorów kulturowych. Najbardziej charakterystycznymi elementami w sferze kultowej były masowe ofiary z broni oraz symboliczne przedstawienia bóstwa o ludzkiej postaci z jelenimi rogami, często przedstawianego w towarzystwie węży (Görman 1989, 31-41). Badacze utożsamiają tę postać z celtyckim bogiem Cernunnosem. Jednak w połowie pierwszego tysiąclecia n.e., wraz z hiatusem kulturowym okresu wędrówek ludów, doszło na Północy do głębokich zmian w strukturze społecznej i gospodarczej, a co za tym idzie w sferze kultowej. Porzucono dotychczasowe miejsca kultu w dolinach rzecznych i w pobliżu bagien, zaprzestano również składania ofiar z broni (Görman 1989, 39-41). Wraz z przełamaniem pewnego regresu po upadku cesarstwa rzymskiego krzepną z czasem in-

stytucje plemienne i wyodrębniła się grupa możliwych rodów, których przedstawiciele starają się utrzymać funkcje wodzowskie dłużej niż jedno pokolenie. Wodzowie zainteresowani byli w utrzymaniu permanentnego stanu wojny, co dawało im nadzwyczajne prerogatywy, a równocześnie zapewniało utrzymanie swoście pojętej lojalności drużyny, dzięki dystrybucji uzyskanych w ten sposób dóbr (Piekarczyk 1968, 159-172). Największe korzyści zaczęli jednak czerpać z kreowania i kontroli ośrodków handlu, będących źródłami dochodów i budowania prestiżu (Jankuhn 1963, 17-61; Sawyer 1982, 66-73; Duczko 1997, 202-205). Poszczególne rody dążyły równocześnie do objęcia jak największą kontrolą także sfery symbolicznej. W przypadku emporiów handlowych oznaczało to akulturację elementów ideologii chrześcijańskiej. Miało to związek z żyjącymi tam kupcami chrześcijańskimi oraz przeznaczonymi do handlu chrześcijańskimi niewolnikami. To początkowo właśnie dla nich przybywali do osad handlowych misjonarze, którzy oprócz wykupu niewolnych głosili Słowo Boże niewiernym (*Vita Willibrordi...* 1920, c. 9; *Vita Ansgari* 1961, c. 11, c. 24; *Vita Rimberty* 1884, c. 18). Biskupi misyjni, często w roli posłańców, wiedzieli również, że w tego typu osadach nawiążą kontakt z przedstawicielami rodu kontrolującego emporium i przyległe tereny². W miejscach tych dochodziło najszybciej do indywidualnych nawróceń, a co za tym idzie, rosło zapotrzebowanie na symbole chrześcijańskie.

Pierwszym znanym z imienia misjonarzem, który udał się do Skandynawii w celu nawrócenia pogan, był przybyły z klasztoru Wilfryda z Ripon w Brytanii Willibrord (Hauck 1912, 441). Ok. 700 r., już jako biskup, udał się Willibrord za granicę królestwa Franków do króla Fryzów Radboda: „I kiedy boży człowiek rozpoznał, że on przy nim (tzn. Radbodie) żadnych owoców osiągnąć nie może, powędrował ze słowem Ewangelii do nadzwyczaj dzikich ludów Duńczyków”. Misjonarz dotarł do króla Danów Ongendusa, który według Alkuina „okrutny był jak zwierzę dziki i twardszy niż kamień”. Willibrord nie zabawił u niego zbyt długo, ponieważ zorientował się, „że ten kraj w swoich zwyczajach zatwardziały był, i że cześć bożkom oddaje bez na-

¹ Knut Świąty został zgładzony w 1086 roku właśnie w wyniku utraty poparcia dla swej polityki ze strony możnych (Sawyer 1993, 215-217). Zgładzenie Erlinga Skjalgssona przez ludzi Olafa Haraldssona w 1028 roku doprowadziło z kolei do wygnania konunga z kraju przez stronnictwo możnych z zachodnich dzielnic Norwegii, skąd pochodził Erling (Saga Olafs hins helga, c. 176-178).

² Przykładem tego może być misja arcybiskupa Ebona do Haralda Klaka, która miała wybitnie polityczne znaczenie (ARF 823; AX 823; *Ermold...* 1932, wersy 2028-2053).

Ryc. 1. Zwierzęta wryte na kościanej okładzinie z Ribe, połowa VIII wieku. Rys. P. Kulesza

Fig. 1. Animals engraved in a bone facing from Ribe, the middle of the 8th century. Drawing by P. Kulesza

dziei na lepsze życie”. Misjonarz wybrał spośród Danów 30 chłopców i powrócił z nimi do Fryzji. W czasie podróży chłopcy zostali ochrzczeni i pouczeni o zasadach wiary chrześcijańskiej (*Vita Willibrordi...*, c. 9). Tak skończyła się przygoda biskupa Utrechtu wśród Danów.

Handel między wybrzeżem fryzyjskim a Półwyspem Jutlandzkim na przełomie VII i VIII w. był znacznie ożywiony. Potwierdzają to znaleziska w Ribe, ośrodku handlu sezonowego w środkowej części zachodniego wybrzeża Półwyspu Jutlandzkiego. Osadę tę założono w pierwszych latach VIII w. (Roesdahl 1996, 116; Frendsen & Madsen & Mikkelsen 1990, 177-207; Jensen 1991, 2-35; Feveile & Jensen & Ljungberg 1989, 209-233; Müller-Wille 2001, 129-140). Willibrord, penetrując podczas swych misji wybrzeża wschodniej Fryzji, podążył znanym Fryzom morską szlakiem handlowym prowadzącym w kierunku Półwyspu Jutlandzkiego, z centrum w Dorestad (Schäferdiek 1994, 187). Właśnie w Ribe archeolodzy odkryli w nawarstwie niach datowanych na pierwszą połowę VIII w. wykonany ze skóry tzw. klucz św. Piotra, widomą oznakę pobytu misjonarza, oraz, co nas bardziej interesuje, kościaną okładzinę z wrytymi na niej zwierzętami (Jensen 1991, 51-52), prawdopodobnie dwoma jeleniami i psem. Szczególną uwagę zwraca fakt umieszczenia centralnie pod jeleniem wizerunku krzyża, wrytego na symbolicznie przedstawionej kamiennej płycie (ryc. 1). Związek jelenia i krzyża jest bezsprzeczny. Wryta scena może być owocem osobistej inwencji chrześcijańskiego rzemieślnika

czasowo przebywającego w Ribe lub efektem nauczania misyjnego prowadzonego wśród rzemieślników i kupców normañskich. Wydaje się więc, że Ongendus nie był tak zatwardziały w swej wierze, jak chciał Alkuin, autor *Vita Willibrordi*, skoro tolerował produkcję symboli chrześcijańskich na terenie Ribe.

Jeleń według Biblii jest symbolem oczyszczającego działania chrztu (Psalm 41,2). We wczesnym średniowieczu wierzono, że jeleń, którego trawi chorooba, połyka węża, a następnie pije wodę dla zniwelowania działania trucizny, po tym zabiegu zrzuca rogi i całkowicie zdrowieje (*Orygenes...* 1994, 162; *Isidori...* 1801, ks. XII, c. 1). Pisał o tym w homiliach Orygenes, a także Izydor z Sewilli w swych naukowych wywodach. Orygenes uważał, że jeleń symbolizuje Jezusa walczącego z Szatanem. Przypowieść ta musiała być wykorzystywana w nauczaniu misyjnym, szczególnie w okresie poprzedzającym chrzest świeżo nawróconych Normanów. W przypadku obicia z Ribe jeleniowi nie towarzyszy węż³. Jednak o poprawności naszej interpretacji tej sceny świadczą następne przedstawienia tego

³ Jeleń z krzyżem może kojarzyć się również z postacią św. Huberta. Hubert, spokrewniony z królewskim rodem Merowingów, był biskupem Liege. Zmarł w 727 roku i zaraz po śmierci uznany został za świętego. Diecezja Huberta sąsiadowała z biskupstwem Willibrorda, a z relacji Alkuina wiemy, że misjonarz Fryzów udał się do Ongendusa w towarzystwie innych misjonarzy. Być może jednym z nich był właśnie Hubert, a rozwijający się kult tego świętego już w 1. połowie VIII wieku, mógł zaowocować pojawieniem

zwierzęcia pojawiające się na Północy w podobnym kontekście, jednak około stu lat później.

Pierwsza połowa IX wieku to okres nieustannych walk pomiędzy duńskimi rodami, prowadzonych głównie na terenie Jutlandii. Poszczególni wodzowie starali się przy tym o poparcie Ludwika Pobożnego albo któregoś z jego następców, by wzmocnić swą pozycję w stosunku do rywali, choć, jak pokazuje przykład Haralda Klaka, nie gwarantowało to sukcesu⁴. To właśnie w tym okresie w głównym ośrodku handlowym południowej Skandynawii wodzowie Danów zaczęli bić monety z wizerunkiem jelenia i węża.

Monety są doskonałym źródłem poznania wpływu chrześcijaństwa na wyobrażenia religijne ludzi Północy. Pieniądze to pierwszy masowy środek propagandy zarówno politycznej, jak i religijnej (Malmer 2004, 75). Doskonałym tego przykładem były monety Ludwika Pobożnego, zwane denarami *christiana religio*, popularne w IX wieku na terenie Skandynawii. W Hedeby numizmatycy rozpoznali ok. 140 monet bitych tam w IX wieku. 90% z nich to duńskie kopie denarów i półdenarów karolińskich, a także wzorów fryzyjskich z VIII wieku (Malmer 2004, 75). Pozostała część zbioru zaliczono do szczególnej grupy o specyficznym charakterze. O jej wyjątkowości stanowią wybite na monetach sceny, przedstawiające motywy jelenia, statku, człowieka oraz kogutów.

Zachowało się dwanaście wariantów monet z jeleniem. Na wszystkich widnieje wąż, znajdujący się tuż przy pysku jelenia (ryc. 2). Jak już wspominałem, jeleni walczący z wężem to motyw wykorzystywany we wczesnośredniowiecznej sztuce sakralnej⁵. Ze względu na alegoryczne odczytanie tej biblijnej przypowieści o jeleniu-Chryście pokonującym siły zła scenę tę umieszczano najczęściej na

się symbolu jego nawrócenia w Ribe, np. dzięki jego uczniom. Jednak najstarsza legenda o jeleniu upominającym Huberta pochodzi dopiero z XI wieku.

⁴ O karierze Haralda Klaka i jego potomków patrz: Lund 2005, 421-426.

⁵ Motyw jelenia i węża występuje m.in. w następujących miejscach: baptysterium w kościele d'Henchir Messaouda (Tunis), V w.; S. Maria de Naranco, d'Oviedo, X w. (Rèau 1955-1959, 83); mozaika w kościele św. Klemensa w Rzymie (Oakshott 1967, tab. 152); płaskorzeźba na jednej ze ścian Grobu Świętego w kościele klasztornym w Gernrode (Beenken 1924, 61).

chrzcielnicach i baptysteriach (Wamers 2000, 149-155). Na monetach dodatkowo, obok wyżej wspomnianych zwierząt, przedstawiono również wężatą twarz oraz trzy, splecione ze sobą trójkąty. Nie ma pewności co do znaczenia tych symboli. Znak trzech splecionych trójkątów, spotykany również na kamieniach runicznych, kojarzony jest często z symbolem zwanym „sercem Hrungnira”, który według Snorriego Sturlusona był ryty przez Normanów w celach magicznych (Słupecki 2003, 142-143). Wężatą twarz, również spotykana na kamieniach runicznych, nie doczekała się do tej pory zadowalającej interpretacji⁶. Twarz ta na monetach z jeleniem występuje wymiennie z symbolem słońca.

Nie do końca jasne jest również znaczenie, wytłoczonej na kolejnej monecie duńskiej, kroczącej postaci ludzkiej, trzymającej w wyciągniętych rękach miecz i skrzyżowane kije lub pręty zakończone kulkami. Postać ta przystrojona jest w hełm z rogami (ryc. 3). Najbliższą analogię do tego wizerunku można znaleźć na tkaninie z Osebergu. Tam orszak ludzi jadących na wozach i idących pieszo prowadzi ubrana w bufiaste spodnie postać, mająca na głowie rogaty hełm i trzymająca w ręce miecz (Słupecki 2003, ryc. 30). Z kolei skrzyżowane kije mają w ręce popularne w Skandynawii i na Rusi figurki bóstwa, które dzięki hełmowi z dwoma rogami zakończonymi ptasimi głowami oraz włóczni dzierżonej w drugiej ręce utożsamiono z Odynem (Duczko 2004, 70-74). Postać na monecie miałaby więc pogański pierwowzór, jednak dzięki umieszczonym obok niej trzem symbolom sytuacja nie wydaje się tak oczywista. Jeden z symboli nie został zidentyfikowany, dwa pozostałe natomiast to krzyże, z których jeden jest analogiczny w formie z wizerunkami krzyża wytłoczonego na monetach Haralda Sinozębego, chrześcijańskiego władcy Danii (Malmer 2004, fig. 4). Według niektórych badaczy taka konfrontacja symboli chrześcijańskich z pogańskimi świadczy o synkretyzmie religijnym. Faktycznie trudno wytłumaczyć współistnienie tych symboli. Synkretyzm też nie jest wytłumaczeniem dobrym, a właściwa interpretacja tej sceny pozostaje nadal w sferze domysłów⁷.

⁶ A. Huldgård twierdzi, że podobne wizerunki wężatych twarzy, które zostały wyrzeźbione na chrześcijańskich kamieniach runicznych w X i XI wieku, mogą wyobrażać twarz Chrystusa (Hultgård 1992, 49-103).

⁷ Być może moneta ta jest manifestacją pogaństwa, które pod postacią jednego ze starych bogów przeciwstawia się

Ryc. 2. Moneta z wizerunkiem walczącego jelenia, Hedeby, połowa IX wieku. Rys. P. Kulesza

Fig. 2. The coin with the image of the struggling deer, Hedeby, the middle of the 9th century. Drawing by P. Kulesza

Ryc. 3. Moneta z Hedeby, połowa IX w. Rys. P. Kulesza

Fig. 3. The coin from Hedeby, the middle of the 9th century. Drawing by P. Kulesza

Źródła numizmatyczne wskazują wyraźnie, że inspiracją dla religijnych symboli, znajdujących się na duńskich monetach z IX w., była misja Ebona i Ansgara, którzy przebywali w Hedeby i według Rimberta doprowadzili do wybudowania tam kościoła (*Vita Ansgari*, c. 24). Współpracujący z nimi konungowie, wzorując się na chrześcijańskich władcach, poczęli bić monety. Bardziej niż rzeczywistym środkiem płatniczym były one manifestacją potęgi wodza sprawującego pieczę nad Hedeby. Z uwagi na rozmaite wzory i ich kombinacje można przypuszczać, że zaczerpnięto je z ksiąg liturgicznych bądź świętych przedmiotów przywiezionych do miasta przez misjonarzy (Malmer 2004, 78). Możliwe zatem, że te pierwsze duńskie monety zaczęto bić z inspiracji przybyłych do miasta duchownych lub że grupa nawróconych przez misjonarzy mieszkańców osady była na tyle wpływowa, iż doprowadziła do umieszczenia na nich symboli związanych z religią chrześcijańską. Dawano jednocześnie przez to do zrozumienia chrześcijańskim kupcom, że Hedeby jest miejscem, gdzie mogą czuć się bezpieczni. Rimbert wyraźnie stwierdza w *Żywocie Ansgara*, że

symbolom chrześcijańskim, analogicznie do sceny konfrontacji zwycięskiego chrześcijańskiego jelenia z Szatanem w postaci węża.

po pewnym czasie działalności misji w Hedeby zaczęli przybywać do tego emporium liczni kupcy z chrześcijańskich krajów, na czym zapewne zależało zarządcy osady (*Vita Ansgari*, c. 24). Co istotne, emisja tych monet zanika w pierwszej połowie IX w. Można zatem wiązać ten fakt z wygnaniem z Hedeby księży i zamknięciem tam kościoła przez kolejnego zarządcę miasta, Hoviego, do czego doszło w wyniku walk wewnętrznych prowadzonych na terenie Półwyspu Jutlandzkiego w połowie IX w., które doprowadziły do śmierci Horika I, wodza sprzyjającego misji Ansgara i współpracującego z chrześcijanami (*Vita Ansgari*, c. 31). W tym czasie mogły pojawić się monety związane z kultem pogańskim. W tym kontekście rogata postać (Odyn), dominująca na wspomnianej powyżej monecie, zwalcza wyznawców Chrystusa, symbolizowanych tu przez krzyże. Wzory te funkcjonowały jednak bardzo krótko, co z kolei można połączyć z wygnaniem Hoviego z miasta przez Horika II, który zdecydował się wesprzeć misję chrześcijańską w swym państwie i sam był gorliwym zwolennikiem tej religii (*Vita Ansgari*, c. 32). Moneta przedstawiająca jelenia połykającego węża byłaby zatem nie tylko środkiem „reklamującym” doskonale i bezpieczne dla wszystkich kupców miejsce handlowe, ale także jednym z elementów toczącej się wojny ideologicznej. To z tym symbolem utożsamiał się być może Horik I,

który dbał o poparcie cesarza i normańskiego stronnictwa chrześcijańskiego. To w końcu do tej samej symboliki odwołał się Harald Sinozęby, który jako pierwszy zjednoczył Danów w połowie X wieku.

Harald Sinozęby to twórca monumentalnego założenia królewskiego w Jelling, tzw. certyfikatu chrztu Danii. Harald Gormson to według zapisów kronikarskich pierwszy chrześcijański władca wszystkich Danów (*Ruotgeri vita Brunonis...*, c. 40). Jednak dzięki świadectwu kamieni runicznych z rejonu południowej Jutlandii, a także kronikarzom łacińskim, wiemy, że o władzę nad Danami Harald Gormson walczył z rodem Odinkara, popieranym przez stronnictwo chrześcijańskie i mającym swe posiadłości głównie w południowej Jutlandii i w okolicach Ribe (DR 2, DR 4; *Gesta Hammaburgensis...*, ks. II, c. 26, c. 36, c. 49, c. 64). W tych to okolicznościach zarówno ojciec Haraldą Gorm, jak i sam Harald starali się wykreować nowy ośrodek o znaczeniu symbolicznym, który umacniałby ich władzę, sakralizując ją dzięki licznym odniesieniom do religii chrześcijańskiej. Kompleks w Jelling składa się z dwóch kopców (północnego, z komorą grobową i południowego kenotafu), konstrukcji kamiennej, prawdopodobnie w kształcie statku, kościoła drewnianego z pochówkiem szkieletowym z X wieku oraz dwóch kamieni runicznych. Nie chcąc wdawać się szczegółowo w dyskusję dotyczącą teorii związanych z pierwotną funkcją Jelling lub późniejszą transformacją tego miejsca, pragnę jedynie zwrócić uwagę na symbolikę najbardziej znanego w całej Skandynawii kamienia runicznego, tzw. kamienia Haraldą⁸.

Imponujący pomnik upamiętniający czyny Haraldą był planowym manifestem zwycięskiego wodza i chrześcijańskiego władcy, skierowanym do przedstawicieli elity duńskiej, który sakralizował władzę Haraldą i wywodził ją z tradycyjnych praw jego rodu⁹. Wryta na nim inskrypcja runiczna głosi: „Król Harald kazał uczynić ten pomnik po ojcu swym Gormie i po Thyre, swej matce. Ten Harald,

który zjednoczył całą Danię i Norwegię i uczynił Danów chrześcijanami”¹⁰. Z inskrypcji runicznej dowiadujemy się o trzech wyczynach, których dokonał Harald. Po pierwsze zdobył całą Danię. Nie wiadomo dokładnie, czy chodzi tu o zjednoczenie wszystkich ziem, wchodzących później w skład królestwa duńskiego, czy też konkretnie o przyłączenie wysp i Skanii do wcześniejszych posiadłości Haraldą lub również o odbicie Hedeby z rąk saskich w 974 roku. Niewątpliwie Harald musiał narzucić swą władzę większości drobnych wodzów i pomniejszych konungów, o czym otwarcie informuje (Christensen 1975, 11-12; Sawyer 1993, 54; Moltke 1986, 212-213). Władca ten potwierdził także informacje znajdujące się w źródłach pisanych, że sprawuje kontrolę nad Norwegią. Chodzi tu zapewne o bezpośrednią władzę Haraldą na terenach południowej Norwegii, głównie w rejonie Oslofjordu i być może władzę zwierzchnią nad resztą kraju, którą w imieniu duńskiego władcy sprawowali podlegli mu jarlowie z Lade, o czym informują nas także źródła pisane (*Saga Ólafs Tryggvasonar...*, c. 15). Niektórzy badacze uważają jednak, że chodzi tu raczej o postulowane cele niż faktyczny stan posiadania Haraldą (Moltke 1986, 212-213). Władca ten w obliczu zbliżającej się rebelii i niepokoju w kraju próbował podkreślić swój autorytet i przysługujące mu prawa. Czerpał przy tym z arsenału środków, którymi często posługiwał się Otto I (Refskou 1986, 167-201; Szczepański 2002, 229-250).

Głównym jednak przesłaniem monumentu jest wiadomość o chrystianizacji Danów. Całość pomnika została zaprojektowana właśnie w celu głoszenia chwały zwycięskiej religii i sakralizowania władzy Haraldą. Według Egona Wamersa ornamentyka roślinna widniejąca na kamieniu bierze swój początek z późnokarolińskiej lub ottońskiej sztuki zdobniczej, czego liczne przykłady znajdują się na stronach ksiąg liturgicznych lub tablic paschalnych tego czasu (Wamers 2000, 135-138). Również poziome ułożenie run nawiązuje do kontynentalnej sztuki prezentacji tekstu, co dodatkowo podkreślają starannie odmierzone obramowania, tworzące poziome linie na podobieństwo linijek w księgach. Kolejne słowa nie są

⁸ O historii badań nad monumentem w Jelling patrz: Krogh 1982, 183-216; Staecker 2001, 73-75; Staecker 2005, 10-11; Roesdahl 2002, 95-108.

⁹ W świetle nowszych badań należy odrzucić przypuszczenia Aksela Christensena o etapowym konstruowaniu ornamentyki i inskrypcji runicznej na kamieniu Haraldą, wraz z *chrystianizowaniem* przez tego władcę całego założenia królewskiego w Jelling (Christensen 1975, 7-19).

¹⁰ „: haraltr : kunukR : baþ : kaurna | kubl : þausi : aft : kurmfapursin | aukaft : þaurui : mupur : sina : sa | haraltr [:] ias : saR · uan · tanmaurk · ala · auk · nuruiak · auk · tani [:] (kartí) [:] kristna ” (DR 42).

Ryc. 4. Fragment ornamentyki kamienia Haralda z Jelling, 2. połowa X wieku. Rys. P. Kulesza, za: DR, nr kat. 42

Fig. 4. A fragment of the ornamentation on the Harald's Stone from Jelling, the 2nd half of the 10th century. Drawing by P. Kulesza, after: DR, cat. no. 42

wpisywane przypadkowo, lecz rozmieszczone planowo, np. całość tekstu spinają słowa Harald – Dania (Wamers 2000, 142-144).

Na całość kompozycji składają się dwa przedstawienia figuralne. Pierwsze z nich to postać brodatego mężczyzny z rozprostowanymi ramionami, ubranego w udrapowaną szatę. Wokół głowy mężczyzny widnieje przypominający aureolę okrąg, a jego ręce i pas oplatają ornamenty roślinne. Według Wamersa mistrz kamieniarski wybrał przedstawienie zmartwychwstałego Jezusa triumfalnie unoszącego się w objęciach drzewa życia ze względu na łatwiejsze zrozumienie tego symbolu potęgi Boga Jedynego przez Skandynawów niż przedstawienie ukrzyżowanego i umęczonego mężczyzny (Moltke 1986, 216). Motyw ten był obecny w sztuce karońskiej, skąd zapewne został zaczerpnięty. Na dole strony z triumfującym Jezusem nieprzypadkowo znajduje się tekst o chrystianizacji Danów przez Haralda (Wamers 2000, 145-149).

Na kamieniu Haralda przedstawiony jest także czteronożny stwór walczący z wężem czy też opleciony przez niego (ryc. 4; zob. też Moltke 1986, 216-217). Interpretowano go jako lwa Judy walczącego

z Szatanem, jednak badania nad ikonografią ottońską doprowadziły Egon Wamersa do stwierdzenia, że całe to założenie przedstawia nie lwa, a jelenia walczącego z wężem. W świetle powyższych badań nad symboliką chrześcijańską wykorzystywaną przez wcześniejszych wodzów Danów teoria Wamersa znajduje jak najlepsze uzasadnienie. Ornamentyka kamienia Haralda nawiązuje symbolicznie do momentu chrztu i zmartwychwstania jako oznak triumfu nad złem. Propagandowa wymowa kamienia musiała zatem odpowiadać zamierzeniom Haralda. Ponadto potwierdza on wyraźne wpływy niemieckie w momencie konwersji duńskiego konunga, co ma odbicie w całej kompozycji kamienia. W założeniu pomnik wystawiony przez Haralda, oprócz nowatorskich treści, nawiązuje w swej formie (inskrypcja runiczna, kamienny monument) do tradycyjnych środków wyrazu. Skierowany jest zatem do wszystkich Normanów umiejących czytać runy. Dla tych, którzy tej umiejętności nie opanowali, wyryto pełne wymowy przedstawienia figuralne. Wybór tych obrazów świadczy także o tym, że spora część Danów musiała być dobrze zapoznana z ornamentyką chrześcijańską i jej symbolicznym znaczeniem.

O wiele mocniejsza była jednak wymowa ideologiczna monumentu w Jelling. Przez prezentację związanych z chrztem i nawróceniem symbolicznych obrazów Harald potwierdzał, że moc mu nadana pochodzi od zwycięskiego Boga, czym umocnił swą sakralną legitymizację władzy (Wamers 2000, 158). Być może Harald wybrał symbol walczącego jelenia, użyty przez wcześniejszych wodzów duńskich na monetach z Hedeby, również dlatego, aby odwołać się do autorytetu swych poprzedników, dokumentując tym niejako należne mu prawo do spadku po nich. Choć wątpliwe wydaje się, aby Harald Sinozęby pochodził z tego samego rodu co Horik I.

Z symbolem potęgi Haralda zaczęli utożsamiać się także walczący dla niego wojownicy. Na kamieniu w Glenstrup w północnej Jutlandii wyryto dwa idące w szeregu jelenie, nad którymi prawdopodobnie unosił się krzyż (ryc. 5; zob. DR, il. 310-313). Inskrypcja runiczna na tym pomniku głosi: „Toke postawił ten kamień po swym ojcu Ulflå, wielce dobrym thegn” (DR 123). Według badaczy tytuł *thegn* oznaczał wojownika o wysokiej pozycji, służącego w drużynie konunga lub innego potężnego wodza (Strid 1987, 306). Ulflå mógł być drużynnikiem Haralda Sinozębego, którego pomnik w Jelling zainspirował jego syna Tokego do ozdobienia kamienia

Ryc. 5. Ornamentyka na kamieniu z Glenstrup, Jutlandia, X wiek. Rys. P. Kulesza, za: DR, nr kat. 123
 Fig. 5. The ornamentation on the stone from Glenstrup, Jutlandia, the 10th century. Drawing by P. Kulesza, after: DR, cat. no. 123

jeleniami, rozumianymi tu niekoniecznie jako oznaka chrześcijaństwa zmarłego, lecz właśnie przynależenia do drużyny duńskiego konunga. Stylistycznie jelenie te odbiegają od wzoru z Jelling. Nie ma tu poza tym węża. Ich realistyczne przedstawienie nie ma znamion stylu jelling lub ringerike, popularnego w Skandynawii pod koniec X wieku. Przypominają one raczej formą jelenia znanego z pomnika wzniesionego na terenie Skanii, w Hyby. Mistrz runiczny przedstawił na nim realistycznie, z dużą dokładnością sylwetkę jelenia z unoszącym się nad nim krzyżem (ryc. 6; zob. DR, il. 632). Inskrypcja na kamieniu z Hyby głosi: „Thord wyciął te runy....Folkvi posiada Høj(by)” (DR 264). W kontekście ekspansji politycznej Swena Widłobrodego, który umocnił panowanie rodu z Jelling na terenie Skanii, kreując silny ośrodek administracyjno-religijny w Lund (Cinthio 2004, 159-173; Carelli 2004, 253-257), kamień z Hyby potwierdzałby wcześniejsze przypuszczenia, że druzynnicy Haralda i Swena używali symbolu jelenia. W tym przypadku jeleni potwierdzał może nadanie przez konunga osady Høj swemu wiernemu wojownikowi. Z drugiej strony odmienność stylistyczna tych jeleni musi zastanawiać. Według kryteriów datacji kamieni runicznych przyjętych przez Gunhild Nielsen, kamień z Hyby może pochodzić z 1. połowy X wieku, byłby więc starszy niż pomnik w Jelling (Nielsen 2001, 165-172). Dodatkowo typ krzyża nad jeleniem dość rzadko występuje na pomnikach runicznych w Skandynawii. Tego rodzaju krzyże niektórzy autorzy zaliczają do grupy tzw. krzyży ołtarzowych, dla których inspirację stanowić mogły używane przez misjonarzy kru-

Ryc. 6. Ornamentyka na kamieniu z Hyby, Skania, X wiek. Rys. P. Kulesza, za: DR, nr kat. 264
 Fig. 6. The ornamentation on the stone from Hyby, Skania, the 10th century. Drawing by P. Kulesza, after: DR, cat. no. 264

cyfiksy, które można było postawić na kamiennym ołtarzu (Lager 2002, 154-155, fig. 75). Być może to właśnie bezpośrednia kontrola misjonarza nad opracowaniem ornamentyki pomników w Hyby i Glenstrup zadecydowała o „europejskiej” formie tych jeleni.

Charakterystyczne elementy skandynawskiego stylu jelling widoczne są za to w ornamentyce zwierzęcej przedstawionej na kamieniach w Hunnestad i Tullstorp, wzniesionych również na terenie Skanii. Obydwa monumenty runiczne świadczą o wysokim pochodzeniu upamiętnionych w ten sposób ludzi. Kamień z Hunnestad, znany dziś jedynie z XIX-wiecznej ryciny, należał do grupy bogato zdobionych pomników runicznych, które według odczyta-

Ryc. 7. Ornamentyka na kamieniu z Tullstorp, Skania, X-XI wiek. Rys. P. Kulesza, za: DR, nr kat. DR 271

Fig. 7. The ornamentation on the stone from Tullstorp, Skania, the 10th - 11th century. Drawing by P. Kulesza, after: DR, cat. no. DR 271

Ryc. 8. Ornament na kamieniu z Tumbo, Södermanland, początek XI wieku. Rys. P. Kulesza, za: *Södermanlands runinskrifter...*, nr kat. 82

Fig. 8. The ornamentation on the stone from Tumbo, Södermanland, the beginning of the 11th century. Drawing by P. Kulesza, after: *Södermanlands runinskrifter...*, cat. no. 82

nych inskrypcji ufundował prawdopodobnie jeden z przywódców możnych rodów imieniem Gunne na pamiątkę po swych synach (DR 282-286). Całe założenie pomnika można porównać jedynie ze świetnością monumentu królewskiego w Jelling (DR, il. 670-672). Z kolei inskrypcja na kamieniu z Tullstorp wspomina, że rodzice na cześć zmarłego syna kazali usypać kurhan (ryc. 7; zob. DR 271). Taki zaszczyt mógł być udziałem jedynie bardzo znacznego wojownika, wodza. Przedstawione na obydwu kamieniach zwierzęta na pierwszy rzut oka niewiele mają wspólnego z jeleniem z Jelling. Przy baczniejszej obserwacji można się jednak przekonać, że podobnie jak walczący jelen z Jelling, zwierzęta te mają rogi, wyraźnie zaznaczoną grzywę, otwarty pysk oraz stylizowany długi ogon, rozwidlony na końcu (DR, il. 650). Podwójne zaznaczenie konturów postaci jest cechą charakterystyczną stylu jelling. Najwięcej wątpliwości wzbudzają jednak łapy zwierząt zamiast racic. Jeleń z Jelling również nie ma typowych racic. Należy rozpatrywać ten szczegół jako manierę panującą wśród artystów runicznych. Ostatecznie przekonuje mnie o tym wizerunek zwierzęcia wyryty na kamieniu z Tumbo, Södermanland, który bez większych wątpliwości przedstawia jelenia, zaopatrzonego w racice bardziej przypominające łapy psa niż kopyta (ryc. 8; zob. *Södermanlands runinskrif-*

ter... Sö 82, il. 41). Być może także rzeźbiarze ci nie do końca zdawali sobie sprawę, jakie zwierzę walczy z wężem na kamieniu z Jelling.

Wymienione powyżej cechy wspólne z jeleniem z Jelling ma również zwierzę ukazane na kamieniu z Norra, Västergötland. Przedstawienie jednak zdradza wyraźne oznaki ewolucji stylu jelling w styl ringrike (ryc. 9; zob. *Västergötlands runinskrifter...*, il. 149) Charakteryzuje się bogatą ornamentyką roślinną i stylizowanymi przesadnie, ciężkimi zdobieniami rogów i ogonów¹¹. Kamień w Norra kazał wnieść Guve na cześć swego syna, „wielce dobrego dränga”, który zginął w Estland (*Västergötlands runinskrifter...*, Vg 181). Słowo *dräng* oznacza młodego wojownika, służącego w drużynie wodza (Strid 1987, 306-309).

Wszystkie przedstawione powyżej kamienie runiczne z wizerunkiem jelenia pochodzą z terenów, które poddane były bezpośrednio silnym wpływom duńskim i kontrolowane w mniejszym lub większym stopniu przez władców z dynastii Jelling. Pomniki

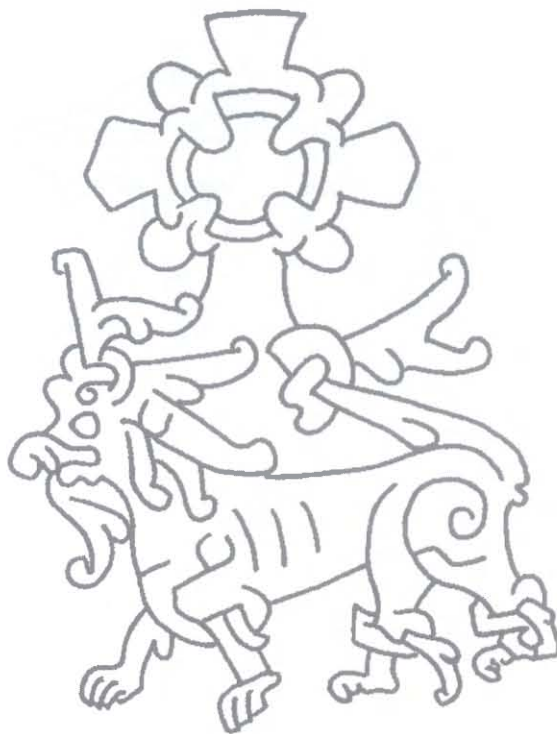
¹¹ Zagadnienie ewolucji sztuki Normanów w okresie wikingów szeroko omówili P.G. Foote i D.M. Wilson (Foote, Wilson 1975, 276-302).

te mogły być fundowane przez ludzi, którzy z woli konungów duńskich sprawowali kontrolę nad powierzonym im terenem lub przedstawiciele możnych rodów, którzy królewskim symbolem walczącego jelenia starali się podkreślić potęgę swego rodu.

Doskonałe wykorzystanie symboliki chrześcijańskiej dla udokumentowania swych praw do władzy oraz silne utożsamienie motywu walczącego jelenia z rodem wodzów duńskich, cieszących się zasłużoną sławą w świecie Normanów, ukształtowało pewien kanon środków propagandowych elit skandynawskich. Wzór ten wraz z wodzami wikingów zawędrował nawet na Wyspy Brytyjskie. W głównej siedzibie wodzów normañskich w York w północnej Anglii odnaleziono niedokończony motyw walczącego jelenia, niewprawnymi rękami wryty na kamiennej płycie (*Wikingowie...*, 138). Również na płycie kamiennej z Londynu, umieszczonej w katedrze Św. Pawła, widnieje piękny wizerunek walczącego jelenia, wykonany w stylu ringerike (ryc. 10, zob. *Wikingowie...*, 210).

Co ciekawe, również z Brytanii pochodzi wizerunek jelenia walczącego tym razem nie z wężem, ale prawdopodobnie z wilkiem Fenrirem lub psem Garmem, pozbawiony jednak wszelkich konotacji z władzą wodzowską. Motyw ten znajduje się na 5-metrowym krzyżu kamiennym z Cumberland obok innych symboli tradycyjnych wierzeń Normanów. Krzyż ten prawdopodobnie służył jako ołtarz podczas mszy, a jego tradycyjna symbolika nie jest oznaką tzw. synkretyzmu, lecz świetnym przykładem akulturacji elementów związanych ze starymi wierzeniami Skandynawów w zupełnie nowym, chrześcijańskim kontekście (Danbolt 1989, 233-260). Sam krzyż, górujący nad „pogańską” ornamentyką, chrystianizował motyw Ragnaroku, nadając mu nowe znaczenie. Obrazy z przeszłości jedynie ilustrowały samego Jezusa i pomagały zrozumieć podstawy nowej religii. Starzy bogowie byli śmiertelni w przeciwieństwie do Chrystusa, jednak podobnie jak on walczyli ze złem (Kulesza 2007, 250-251).

Ornament z walczącym jeleniem rozpowszechnił się w późnej epoce wikingów w rejonie Mälaren, w środkowej Szwecji. Motyw ten ewoluował w swej formie, począwszy od końca X wieku po koniec wieku XI, pojawiając się na kilkudziesięciu kamieniach runicznych. Zmiany stylistyczne zgodne były z ogólnymi tendencjami w sztuce Normanów i tak, począwszy od stylu ringerike, dominującego w Skandynawii pod koniec X wieku, charak-

Ryc. 9. Ornament na kamieniu z Norra, Västergötland, 1. połowa XI wieku. Rys. P. Kulesza, za: *Västergötlands runinskrifter...*, nr kat. 181

Fig. 9. The ornamentation on the stone from Norra, Västergötland, the 1st half of the 11th century. Drawing by P. Kulesza, after: *Västergötlands runinskrifter...*, cat. no. 181

teryzującego się rozbudowaną, ciężką, „barokową” formą, ornamentyka kamieni runicznych osiąga zwiewny, „secesyjny” kształt stylu urnes pod koniec wieku XI. Większość pomników runicznych, około 80%, zawierających symbol jelenia pochodzi z obszarów Trögd, Asunda, Lagunda, Simtuna, Torstuna, położonych w zachodniej części Upplandu¹² (ryc.

¹² Kamienie runiczne z wizerunkiem walczącego jelenia wzniesione w zachodniej części Upplandu (w nawiasach imiona mistrzów runicznych) : U 690, U 691, U 692 (Ödbjorn), U 693, U 696, U 703, U 714, U 716, U 719, U 723, U 726 (Balle), U 733 (Tidkume), U 734 (Lidsvald), U 740 (Balle), U 742 (Tidkume), U 746 (Torgöt), U 748, U 751, U 758 (Tidkume), U 759 (Tidkume), U 760 (Livsten), U 763, U 764, U 765, U 766, U 767 (Livsten), U 770 (Balle), U 771 (Tidkume), U 775 (Tidkume), U 780, U 789, U 794, U 796, U 797, U 803, U 822, U 838, U 980, U 1160, U 1161 (Balle), U 1164 (Livsten), U 1171 (*Upplands runinskrifter...*, t. VI-IX).

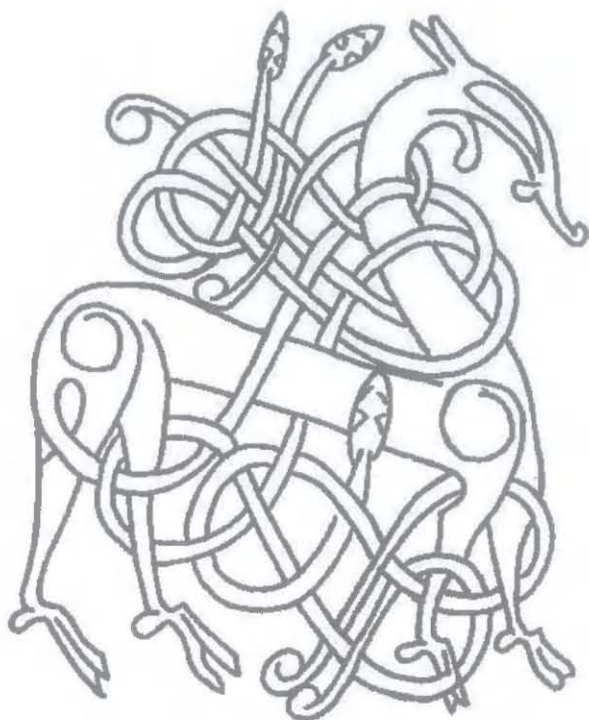
Ryc. 10. Ornament na płycie kamiennej z kościoła św. Pawła w Londynie, 1. połowa XI wieku. Rys. P. Kulesza
 Fig. 10. The ornamentation on a stone slab from the St Paul's Church in London, the 1st half of the 11th century.
 Drawing by P. Kulesza

11a i 11b, ten ostatni z Olandii). Dystrybucja tego ornamentu właśnie w tej części dzielnicy łączy się prawdopodobnie z sytuacją polityczną tego rejonu.

Na terenie tym w 2. połowie X wieku rywalizowały ze sobą dwa rody, z których jeden wywodził się z okolic Starej Uppsali, drugi związany był z emporium handlowym na wyspie Björko i siedzibą wodzowską na wyspie Adelsö (Duczko 1997a, 129-135). Dzięki relacji Svena Estridsena, spisanej przez kanonika bremeńskiego Adama w latach 70. XI wieku, wiemy, że konung Emund, kontrolujący handel w Birce, przewodził lokalnej społeczności dzięki wsparciu stronnictwa chrześcijańskiego i sojuszowi zawartemu z Haraldem Sinozębym, fundatorem pomnika w Jelling (*Gesta Hammaburgensis...*, ks. II, c. 61). Zamieszki wewnętrzne na terenie Danii, podczas których Harald został zmuszony do ustąpienia na rzecz swego syna Swena, osłabiły pozycję Emunda, co natychmiast wykorzystał jego przeciwnik, Eryk Zwycięzca. Prawdopodobnie po wygnaniu Emunda Eryk planowo doprowadził do upadku emporium handlowego w Birce, kreując nowe centrum

administracyjno-handlowo-religijne w Sigtunie (Ros 2001, 140-141). Eryk zachowywał niezależność wobec wodzów duńskich, czego nie da się już powiedzieć o jego synu Olafie, który prawdopodobnie w pewnym okresie swych rządów był zależny od Swena Widłobrodego, wodza Danów (Lund 1995, 221; Sawyer 1993, 56-57). Zarówno Eryk, jak i Olaf byli chrześcijanami. Również Sigtuna była od początku przeznaczona na miejsce osadnictwa stronnictwa chrześcijańskiego, przesiedlonego tu z Birki. Świadczą o tym pierwsze chrześcijańskie cmentarze w tej osadzie i określenie Sigtuny jako miasta bożego na monetach bitych przez Olafa Skötkonunga (Damell & Modin 1989, 57; Malmer 1993, 5-14).

Motyw walczącego z wężem jelenia na pomnikach runicznych z terenu środkowej Szwecji zapożyczono prawdopodobnie z kamienia Harald w Jelling. Potwierdzałyby to wpływy wodzów duńskich na obszarze środkowej Szwecji, w 2. połowie X i na początku XI wieku. Dodatkowym argumentem przemawiającym za kontrolą przez konungów duńskich rejonu Mälaren w tym czasie mają być miejscowo-

Ryc. 11a. Ornament na kamieniu z Väppeby, Uppland, połowa XI wieku. Rys. P. Kulesza, za: *Upplands runinskrifter...*, nr kat. 692

Fig. 11a. The ornamentation on the stone from Väppeby, Uppland, the middle of the 11th century. Drawing by P. Kulesza, after: *Upplands runinskrifter...*, cat. no. 692

Ryc. 11b. Ornamentyka na kamieniu z Resmo, Olandia, XI wiek. Rys. P. Kulesza, za: *Öl.*, nr kat. 4

Fig. 11b. The ornamentation on the stone from Resmo, Öland, the 11th century. Drawing by P. Kulesza, after: *Öl.*, cat. no. 4

ści o nazwie Thengby. Nazwy te pochodzą od tytułu *thegn*, co według Władysława Duczki oznaczać ma duńskiego namiestnika królewskiego, kontrolującego zależne od konungów duńskich tereny (Duczko 1995, 625-662). W tym kontekście, według Birgit Sawyer, grupa kamieni charakteryzująca się inskrypcjami duńskiego typu, podkreślającymi rolę pojedynczego fundatora pomnika, reprezentowała by osiedlonych na zachód od Sigtuny chrześcijańskich wojów, zależnych od duńskich namiestników, ewentualnie od rezydującego w Sigtunie konunga, podległego władzy duńskich wodzów (Sawyer 1993, 15-16). Mogli to być ludzie wspierającego chrześcijaństwo Emunda lub Olafa Skötkonunga, sprzymierzeńca Haralda, którzy za pomocą tego symbolu okazywali swe poparcie dla nowej religii i promującego ją władcy. Jednak kamienie z motywem jelenia stawiane są w zachodniej części Upplandu głównie w 2. połowie XI wieku, gdy wodzowie Swewów byli całkowicie niezależni od Danów. Dodatkowo chrześcijanie z Upplandu na kamieniach runicznych

demonstrowali swe przywiązanie do nowej wiary przeważnie za pomocą krzyża i modlitwy chrześcijańskiej. Oczywiście elementy te znajdowały się również, choć nie zawsze, na kamieniach typu jelling. W tym wypadku motyw walczącego jelenia nie musiał koniecznie podkreślać przywiązania fundatora pomnika do nowej religii i symbolizować jego oczyszczenia poprzez chrzest.

Tendencje do umieszczania stylizowanego jelenia na pomnikach runicznych można również wytłumaczyć panującą w zachodniej części Upplandu modą lub stylem charakterystycznym dla konkretnego mistrza runicznego. Wśród znanych mistrzów runicznych kamienie typu jelling wznosili w zachodniej części Upplandu Tidkumme (6), Balle (4), Livsten (3). Jednak mistrzowie ci tworzyli także kompozycje runiczne bez motywu walczącego jelenia¹³.

¹³ Np. Balle U 647, U699, U705; Tidkume U 828; Livsten U 1152, U 1158.

Ryc. 12. Ornamentyka na kamieniach z Norrby, Uppland, połowa XI wieku. Rys. P. Kulesza, za: *Upplands runinskrifter...*, nr kat. 766, 767

Fig. 12. The ornamentation on the stones from Norrby, Uppland, the middle of the 11th century. Drawing by P. Kulesza, after: *Upplands runinskrifter...*, cat. no. 766, 767

Wydaje się więc, że kierowali się oni przede wszystkim życzeniami fundatorów pomnika co do umieszczenia na nim odpowiedniego elementu. Rozpiętość chronologiczna oraz dystrybucja tego rodzaju ornamentyki przemawiają za powiązaniem motywu walczącego jelenia bezpośrednio z ośrodkiem władzy w Sigtunie. Motyw ten, dzięki popularności kamienia z Jelling, wykorzystywali pretendenci do władzy w całej Skandynawii. Nie musiało to automatycznie oznaczać ich zależności od konungów duńskich, raczej wzbogacało arsenał środków propagandowych poszczególnych wodzów, natychmiast kojarzonych z wielkim przywódcą, o sławie i potęgze równej co najmniej Haraldowi Sinozębemu.

Kamienie typu jelling, stawiane przeważnie w latach 50. i 60. XI wieku, upamiętniały zatem osoby żyjące w okresie rozbudowy Sigtuny jako centrum ekspansji Olafa Skötkonunga na tereny Upplandu kontrolowane przez możliwe rody Swewów. Duża część inskrypcji na kamieniach z wizerunkiem jelenia i węża określa zmarłego jako dobrego *bonde* lub *dränga*, tak jak na pomnikach z Norrby: „Gudfast kazał wyciąć dwa kamienie po Est, swym synu i po sobie samym” (*Upplands runinskrifter...*, U 766),

„Livsten wyrył runy po ich obu, ojcu i synu, dobrych *drängach*” (*Upplands runinskrifter...*, U 767; zob. ryc. 12). Tytuł *dräng* jest najczęściej spotykany na pomnikach runicznych w Danii i Västergötland za panowania Haralda Sinozębego i jego syna Swena. W przypadku Danii oznaczał członka drużyny królewskiej, wojownika (Strid 1987, 307-308). W przypadku kraju zachodnich Gotów i zachodniej części Upplandu spotykane tam tytuły *drängar* mogą potwierdzać zależność Olafa Skötkonunga od Swena Widłobrodego. Równie prawdopodobne jest jednak to, że Olaf, budujący swą pozycję na wzór duńskich konungów, głównie dzięki wsparciu schryścianizowanych rodów gockich, rozpoczynając polityczną ekspansję na tereny zamieszkałe przez plemiona Swewów, utrwalał swą władzę poprzez nadania ziemskie na rzecz wybitnych członków swej drużyny, nazywanych *drängami* lub jak w przypadku fundatorów pomnika w Åndersta i Aktuna *lidsmanami*, członkami lidu, drużyny królewskiej¹⁴. Określenie

¹⁴ U 1160, U 1161. Oprócz fundatorów inskrypcja runiczna na pomniku w Altuna wspomina również Balle

dobry *bonde*, w przypadku kamieni runicznych, nie oznacza wybitnego rolnika i gospodarza. Fundatorzy runicznego obelisku w ten sposób określali status zmarłej osoby jako wielkiego posiadacza ziemskiego, mającego wpływ na decyzję lokalnego wiecu, możnego, być może zarządcę majątków królewskich (Sawyer 2000, 110). Ten typ administracji jest kopią modelu duńskiego. Uzyskane od rezydującego w Sigtunie konunga prawa do tytułów i ziem potomkowie owych *drängar* i *bönder*, wywodzących się prawdopodobnie z gockich rodów, dokumentowali poprzez inskrypcje na kamieniach runicznych opatrzonych królewskim znakiem walczącego jelenia.

Końcowym etapem rozwoju sztuki epoki wikingów był styl urnes, ostatni prawdziwie barbarzyński styl artystyczny Skandynawii (Foote, Wilson 1975, 297). Ornamenty roślinne ewoluowały tu w zaskakujące swą śmiałością fantastyczne wzory, jakże odległe od realnych form. Styl ten jest gładki, niemal wypolerowany, a jego najbardziej charakterystycznym motywem jest czworonożne zwierzę – jeleni – walczące z wężem. Zwierzęta gryzą się nawzajem w szyje.

Styl ten reprezentują omówione powyżej ornamenty na szwedzkich kamieniach runicznych, jednak swą nazwę wziął on od drewnianego kościołka w zachodniej Norwegii, w miejscowości Urnes, położonej nad fiordem Sogn¹⁵. Kościół ten został wzniesiony przez przedstawiciela możnego rodu ok. 1060 roku. Elementy pierwotnego *stavkirku*, zachodni szczyt oraz portal i część ściany wkomponowano w wybudowany na tym samym miejscu w XII wieku kościół (Ruszczyk 1993, 119-140). Jelenia walczącego z wężem umieszczono pierwotnie na zachodnim portalu świątyni w Urnes (ryc. 13). Symbolizował on przede wszystkim motyw walki dobra ze złem oraz oczyszczającą siłę chrztu świętego.

Możni z zachodniej Norwegii już od IX wieku wchodzili w kontakt z misjonarzami iroszkockimi¹⁶.

i Fröstena z drużyny (*lid*) Livstena, którzy wryli całość. Fakt, że znamy mistrzów runicznych o imionach Balle i Livsten, którzy dodatkowo wznosili kamienie runiczne typu *jelling*, jedynie potwierdza teorię o powiązaniu motywu walczącego jelenia z drużynnikami konungów.

¹⁵ Wyniki badań prowadzonych na terenie *stavkirku* w Urnes doskonale zaprezentował K. Bjerknes (Bjarknes 1966).

¹⁶ Szczególnie wyraźnie widać to w zachowanym materiale archeologicznym (Hernæs 1995, 80-119).

Ryc. 13. Fragment zdobienia zachodniego portalu drewnianego kościoła w Urnes, Norwegia, 2. połowa XI wieku. Rys. P. Kulesza

Fig. 13. A fragment of the ornamentation of the western portal from the wooden church in Urnes, Norway, the 2nd half of the 11th century. Drawing by P. Kulesza

To do nich przez większą część epoki wikingów należała inicjatywa misyjna. Wystarczy przypomnieć dokonania rodu Horda-Kåre i jego najwybitniejszego przedstawiciela, Erlinga Skjalsona, który sam wznosił kościoły i sprowadzał misjonarzy na teren Rogalandu¹⁷. Wódz ten stanął w pierwszej połowie

¹⁷ Jeden z tych duchownych wznosił nawet runiczny krzyż z inskrypcją: „*trotin sin × s × inuas × × a × × n ×*”

XI wieku na czele sprzymierzonych sił możnych rodów z zachodnich dzielnic Norwegii, który to sojusz skierowany był przeciw Olafowi Haraldsonowi, późniejszemu patronowi królestwa Norwegii (*Saga Ólafs Tryggvasonar...*, c. 56-58; *Saga Ólafs hins helga...*, c. 116, c. 176-178; *Teodorici Monachi...*, c. 13).

Erling wraz z pozostałymi wodzami korzystał z poparcia Knuta Wielkiego, władcy Danii i Anglii. Być może motyw walczącego jelenia na portalu kościołka w Urnes potwierdza wpływy duńskie na tym terenie.

W XI wieku w zachodniej Norwegii to przywódca rodów budowali kościoły i sprowadzali do nich duchownych, którzy niejednokrotnie kształcili się za granicą na ich koszt (Høigård Hofseth 1989/1990, 129-151; Bjørkvik 1995, 71)¹⁸. Lata 60. XI wieku to okres umacniania władzy królewskiej w Norwegii przez Haralda Hardrade. Proces ten spotkał się ze sprzeciwem możnych, co w przypadku Opp-

..... irhan bariþ alf · (·) ·ir bristr raisti stain þina aft arlik Olaif” („...ksiądz, wznosił ten kamień po Erlingu swym panie...wtedy on walczył z Olafem” (*Norges innskrifter...*, nr 252).

¹⁸ Kształcenie księży na własny koszt przez możnych najpełniej poświadczane jest w źródłach islandzkich (Vésteinsson 1996, 60-72).

landu skończyło się krwawą rozprawą z opornymi i konfiskatą dóbr (Foote & Wilson 1975, 67-68). Harald prowadził również konflikt z królem Danii Swenem Estridsenem. Być może umieszczenie bardzo rzadkiego w Norwegii motywu walczącego jelenia na ścianie kościoła przez jego fundatora było wyrazem sprzeciwu tego możnego wobec polityki i praktyk Haralda Hardrade. Fundator podkreślił swą niezależność przez umieszczenie motywu tradycyjnie związanego z rodem duńskich konungów.

Na przestrzeni ok. 400 lat głoszona przez misjonarzy biblijna przypowieść o walce jelenia z wężem ugruntowała swe miejsce w świadomości Normanów. Początkowo motyw walczącego jelenia był jedynie oznaką recepcji idei chrześcijańskiej wśród Skandynawów. Jednak już od VIII wieku jego obecność łączy się z siedzibami wodzów, którzy wykorzystują go jako środek propagandowy. W miarę upływu czasu utożsamiono walczącego jelenia z oznaką władzy, początkowo konungów duńskich, później zaś innych wodzów skandynawskich. Motyw ten pojawiał się zawsze w okresach walki o władzę. Jako symbol propagandowy miał zapewnić wodzom poparcie rodów już schryścianizowanych, sygnalizując ich otwarcie na idee nowej religii, dokumentując niejako akt konwersji. Dawało to poczucie wspólnoty wojom, a zarazem gwarantowało prawa do nadanych przez konunga ziem i tytułów.

BIBLIOGRAFIA

- ARF
1895 *Annales Regni Francorum*, ed. G.H. Pertz, (w:) MGH, SRG, Hanover.
- AX
1909 *Annales Xantenses*, ed. B. de Simson, (w:) MGH, SRG, Hanover.
- Beenken H.
1924 *Romanische Skulptur in Deutschland 11.-12. Jahrhundert*, Leipzig.
- Bjerknes K.
1966 *Urnes stavkirke*, Bergen.
- Bjørkvik H.
1995 *Kva slags samfunn var det som tok mot kristendommen? Den vestnorske samfunnsstrukturen omkring år 1000*, (w:) H.-E. Lidén (ed.), *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*, Oslo, 58-79.
- Carelli P.
2004 *Lunds äldsta kyrkogård och förekomsten av ett senvikingatida danskt parochialsystem*, (w:)
- N. Lund (ed.), *Kristendommen i Danmark før 1050. Et symposium i Roskilde den 5-7 februar 2003*, Roskilde, 253-257.
- Christensen A.E.
1975 *The Jelling Monuments*, „Mediaeval Scandinavia”, t. 8, 7-19.
- Cinthio M.
2004 *Trinitatiskyrkan, gravarna och de första lundoborna*, (w:) N. Lund (ed.), *Kristendommen i Danmark før 1050. Et symposium i Roskilde den 5-7 februar 2003*, Roskilde, 159-173.
- Damell D. & Modin M.
1989 *Stav i Färentuna – hednagravfält eller kyrkogård?*, (w:) D. Damell i inni (ed.), *Mänsklighet genom millennier. En vänbok till Åke Hyenstrand*, Stockholm, 55-57.
- Danbold G.
1989 *Hva bildet kan fortelle om møtet mellom hedenskap og kristendom*, (w:) A. Andren (ed.), *Medel-*

- tidens födelse, symposier på Krapperrups Borg 1*, Lund, 39-67.
- DR
1941-1942 *Danmarks Runeindskrifter*, ed. L. Jacobsen, E. Moltke, Bd. I i II, København.
- Duczko W.
1995 *Kungar, thengar, thengebyar, juveler och silver-skatter. Om danskt inflyttande i Sverige under sen vikingatid*, „Tor”, t. 27, z. 2, 625-662.
1997 *Scandinavians in the Southern Baltic Between the 5th and 10th Centuries A.D.*, (w:) P. Urbańczyk (ed.), *Origins of Central Europe*, Warszawa, 191-211.
1997b *Real and Imaginary Contributions of Poland and Rus to the Conversion of Sweden*, (w:) P. Urbańczyk (ed.), *Early Christianity in Central and East Europe*, Warszawa, 129-135.
2004 *Viking Rus. Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe*, *The Northern World*, t. 12, Leiden-Boston.
- Ermold...
1932 *Ermold le Noir. Poème sur Louis le Pieux et Épitres au roi Pepin*, hr. E. Faral, (w:) L. Halphen (ed.), *Les classiques de l'histoire de France au Moyen-âge*, t. 14, Paris.
- Fevle C. & Jensen S. & Ljungberg K.
1990 *Endlich gefunden: Ansgar Ribe. Ein Bericht über die Ausgrabung 1989 in der Rosenallé in Ribe*, „Offa”, t. 47, 209-233.
- Footo P.G. & Wilson D.M.
1975 *Wikingowie*, Warszawa.
- Frendsen B. & Madsen P.K. & Mikkelsen H.
1990 *Ausgrabungen in Ribe in den Jahren 1983-1989*, „Offa”, t. 47, 177-207.
- Gesta Hammaburgensis...*
1961 *Gesta Hammaburgensis ecclesiae Pontificum*, ed. W. Trillmich, (w:) *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein-Gedächtnis-Ausgabe*, t. 11: *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der hamburgischen Kirche und des Reiches*, Berlin.
- Görman M.
1989 *Hur kan man använda arkeologiskt material i religionshistorisk forskning? Några metodiska överväganden och tolkningsförsök*, (w:) L. Larsson, B. Wyszomirska (ed.), *Arkeologi och religion. Rapport från arkeologidagarna 16-18 januari 1989*, „Institute of Archaeology Report Series”, No. 34, Lund, 31-41.
- Gräslund A.S.
1991 *Runstenar – om ornamentik och datering I*, „Tor”, t. 23, 113-139.
1992 *Runstenar – om ornamentik och datering II*, „Tor”, t. 24, 177-201.
- Hauck A.
1912 *Kirchengeschichte Deutschland*, Leipzig.
- Hernæs P.
1995 *Kristen innflyttelse i Rogalands vikingtid*, (w:) H.E. Lidén (ed.), *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*, Oslo, 80-120.
- Høigård Hofseth E.
1989/1990 *Kirken den er et gammelt hus... Religiøs tradisjon eller brudd???*, „Universitetets Oldsaksamling Årbok”, 129-151.
- Hultgård A.
1992 *Religiøs förändring, kontinuitet och ackulturation/synkretism i vikingatidens och medeltidens skandinaviska religion*, (w:) B. Nilsson (ed.), *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid*, Projektet Sveriges kristnande, t. 1, Uppsala, 49-103.
- Isidori...
1801 *S. Isidori, Hispalensis episcopi, Etymologiarum*, (w:) *Opera Omnia*, ed. F. Lorenzanae, t. IV, Rome.
- Jankuhn H.
1963 *Haithabu. Ein Handelsplatz der Wikingerzeit*, Neumünster.
- Jensen S.
1991 *Ribe zur Wikingerzeit*, Ribe.
- Krogh K. J.
1982 *The Royal Viking-Age Monuments at Jelling in the Light of Recent Archaeological Excavations*, „Acta Archaeologica”, t. 53, 183-216.
- Kulesza P.
2007 *Normanowie a chrześcijaństwo. Recepcja nowej wiary w Skandynawii w IX i X wieku*, Wrocław-Racibórz.
- Lager L.
2002 *Den synliga tron. Runstensors som en spegling av kristnandet i Sverige*, „Occasional Papers in Archaeology”, t. 31, Uppsala.
- Lund N.
1995 *Scandinavia c. 700-1066*, (w:) R. McKitterick (ed.), *The New Cambridge Medieval History c. 700-900*, t. II, Cambridge, 202-227.
2005 *Frisia – a Viking nest?*, (w:) A. Mortensen, S.V. Arge (ed.), *Viking and Norse in the North Atlantic. Select Papers from the Proceedings of the Fourteenth Viking Congress, Tórshavn, 19-30 July 2001*, Tórshavn, 421-426.
- Malmer B.
1993 *Numismatiken, Olof Skötkonung och slaget vid Svolder*, „Scandia”, t. 59, z. 1, 5-14.
2004 *Kristna symboler på danska mynt ca. 825-1050*, (w:) N. Lund (ed.), *Kristendommen i Danmark før 1050. Et symposium i Roskilde den 5-7 februar 2003*, Roskilde, 75-85.
- Moltke E.
1986 *Runes and Their Origin. Denmark and Elsewhere*, København.
- Müller-Wille M.
2001 *Ribe-Reric-Hedeby. Early Urbanization in Southern Scandinavia and the Western Slavonic Area*, „Offa”, t. 58, 129-140.

- Nielsen G.
2001 *Runestones as Communication – the Danish Material*, „Offa”, t. 58, 165-1172.
- Norges innskrifter...*
1941-1960 *Norges innskrifter med de yngre runer*, ed. M. Olsen, Oslo.
- Oakshott W.
1967 *I mosaici di Roma*, Milano.
- Orygenes
1994 Orygenes, *Komentarz do Pieśni nad pieśniami. Homilie do Pieśni nad pieśniami*, ed. S. Kalinowski, Kraków.
- Piekarczyk S.
1968 *Barbarzyńcy i Chryścijaństwo*, Warszawa.
- Rèau L.
1955-1959 *Iconographie de l'art chretien*, t. I, Paris.
- Refskou N.
1986 *Det retslige inhold af de ottonske diplomer til de danske bispedømmer*, „Scandia”, t. 52, z. 2.
- Roesdahl E.
1996 *Historia wikingów*, Gdańsk.
2002 *Harald Blauzahn – ein dänischer Wikingerkönig aus archäologischer Sicht*, (w:) J. Henning (ed.), *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit. Internationale Tagung in Vorbereitung der Ausstellung „Otto der Große, Magdeburg und Europa”*, Mainz, 95-108.
- Ros J.
2001 *Sigtuna. Staden, kyrkorna och den kyrkliga organisationen*, Uppsala.
- Ruotgeri vita Brunonis...*
1961 *Ruotgeri vita Brunonis archiepiscopi Coloniaensis*, ed. I. Ott, (w:) MGH, SRG, Nova series, Bd. X, Weimar.
- Ruszczuk G.
1993 *Sredniowieczne kościoły drewniane w Norwegii*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. XLI, nr 1, 119-140.
- Saga Ólafs hins helga...*
1911 *Saga Ólafs hins helga*, (w:) F. Jónsson (ed.), *Snorri Sturluson, Heimskringla. Nóregs konunga sogur*, København.
- Saga Ólafs Tryggvasonar*
1911 *Saga Ólafs Tryggvasonar*, (w:) F. Jónsson (ed.), *Snorri Sturluson, Heimskringla. Nóregs konunga sogur*, København.
- Sawyer B.
2000 *The Viking-Age Rune-Stones. Custom and Commemoration in Early Medieval Scandinavia*, Oxford.
- Sawyer B. & P.
1993 *Medieval Scandinavia. From Conversion to Reformation, circa 800-1500*, The Nordic Series, V. 17, Minneapolis-London.
- Sawyer P.H.
1982 *Kings and Vikings. Scandinavia and Europe AD 700-1100*, Londyn-New York.
- Schäferdiek K.
1994 *Fragen der frühen angelsächsischen Festlandmission*, „Frühmittelalterliche Studien”, t. 28, 172-195.
- Słupecki L. P.
2003 *Mitologia skandynawska w epoce wikingów*, Kraków.
- Södermanlands runinskrifter...*
1924-1936 *Södermanlands runinskrifter*, E. Brate, E. Wessén (ed.), Stockholm.
- Staecker J.
2001 *Monumenten i Jelling – myter och realiter*, (w:) *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*, Stockholm, 73-88.
2005 *The Concepts of imitatio and translatio: Perceptions of a Viking-Age Past*, „Norwegian Archaeological Review”, t. 38, nr 1, 3-28.
- Strid J.P.
1987 *Runic Swedish thegns and drengs*, (w:) *Runor och runinskrifter. Föredrag vid Riksantikvarieämbetets och Vitterhetsakademiens symposium 8-11 september 1985*, Konferenser 15, Stockholm.
- Szczepański M.T.
2002 *Fundacja misyjna. Uwagi o kształtowaniu się ottońskiej koncepcji władzy*, (w:) J. Pysiak, A. Pięniądż-Skrzypczak, M.R. Pauk (ed.), *Monarchia w średniowieczu – władza nad ludźmi, władza nad terytorium*, Warszawa-Kraków, 229-250.
- Teodorici Monachi...*
1880 *Teodorici Monachi Historia de antiquitate regum Norwagiensium*, (w:) *Monumenta Historica Norvegiae. Latinske kildeskrifter til Norges historie i middelalderen*, ed. G. Storm, t. I, cz. 1, Kristiania.
- Upplands runinskrifter*
1940-1958 *Upplands runinskrifter*, E. Wessén, S.B.F. Jansson (ed.), t. VI-IX, Uppsala-Stockholm.
- Urbańczyk P.
2000 *Władza i polityka we wczesnym średniowieczu*, Wrocław.
- Västergötlands runinskrifter*
1940 *Västergötlands runinskrifter*, H. Jungner, E. Svördström (ed.), Stockholm.
- Vésteinsson O.
1996 *The Christianisation of Iceland. Priests, Power and Social Change 1000-1300*, London.
- Vita Rimberti*
1884 *Vita Rimberti*, ed. G. Weitz, (w:) SRG, Hanover.
- Vita Ansgari*
1961 *Vita Ansgari*, ed. W. Trillmich, (w:) *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe*, t. 11: *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der hamburgischen Kirche und des Reiches*, Berlin.
- Vita Willibrordi...*
1920 *Vita sancti Willibrordi archiepiscopi Traiectensis auctore Alcuini*, ed. W. Levison, MGH, *Scriptores rerum Merovingicarum* 7, Hannover.

Wamers E.

2000 *...ok Dani gærði kristna... Der große Jellingstein im Spiegel ottonischer Kunst*, „Frühmittelalterliche Studien”, t. 34, 132-158.

Wikingowie

1998 *Wikingowie*, J. Graham-Campbell (ed.), Świat Książki.

Zettel H.

1985 *Karl der Große, Siegfried von Dänemark und Gottfried von Dänemark*, „Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte”, t. 110, 11-25.

THE EVOLUTION OF MISSIONARY SYMBOLISM IN SCANDINAVIA IN THE VIKING AGE ON THE EXAMPLE OF THE MOTIF OF THE STRUGGLING DEER

SUMMARY

According to the Bible, a deer is the symbol of the purifying effect of baptism. Thanks to homilies by Origen and scholarly disquisitions by Isidore of Seville, it was believed in the early Middle Ages that a deer consumed by an illness swallowed a serpent and then drank water to neutralize the action of a poison. After that therapy, the animal sheds antlers and is completely recovered. Origen thought that the deer symbolized Jesus struggling with Satan. That parable was used in missionary teaching, especially in the period preceding the baptism of the newly converted Normans. Examples of adaptation of the symbol of the struggling deer to the Norman environment can be found in ornamentation of the first Danish coins from Hedeby, on runestones from the area of Denmark and Sweden, on stone monuments from the area of Britain and on a wooden relief from the Urnes Church in Norway.

Following the stylistic and semantic evolution of that symbol against a wide background of political and social changes in Scandinavia of the Viking Age, one can observe

that, within the space of ca. 400 years, the biblical parable of the deer's struggle with the serpent, preached by missionaries, became to be deeply rooted in consciousness of the Normans. In the beginning, the motif of the struggling deer was only a sign of the reception of the Christian idea among Scandinavians. However, already since the 8th century the presence of the motif was connected with residences of rulers. They used the motif for propaganda purposes. With the passage of time, the struggling deer was equated with the symbol of power, initially of Danish konungs, and later of other Scandinavian rulers. The motif appeared always in periods of struggles for power. As a propaganda symbol, it was supposed to provide the rulers with support of already Christianized families, signalling their openness to ideas of the new religion and, in a way, testifying to the act of conversion. That gave a sense of community to warriors and, at the same time, guaranteed rights to pieces of land and titles granted by a konung.

Translation: Aneta Ziolkowska

Adres Autora:

Dr Przemysław Kulesza
Muzeum Narodowe we Wrocławiu
Plac Powstańców Warszawy 5
50-153 Wrocław